IQTIDORLI TALABALARNI RIVOJLANTIRISHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Sattarova Muhabbat Alijanovna
Mustaqil izlanuvchi
E-mail: sattarovamuhabbat361@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21351250

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtidorli talabalarni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik asoslari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Kompetensiyaviy yondashuvning mazmuni, tamoyillari va pedagogik imkoniyatlari yoritilib, iqtidorli talabalarning intellektual salohiyati, kreativ fikrlashi, mustaqil ta'lim olish ko‘nikmalari hamda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o‘rni asoslab berilgan. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalarida kompetensiyaviy yondashuvni samarali tashkil etishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari va metodlari tahlil qilinib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.
Kalit so‘zlar: iqtidorli talaba, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik asoslar, kompetensiya, kreativ fikrlash, mustaqil ta'lim, kasbiy kompetensiya, innovatsion ta'lim, oliy ta'lim, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической точки зрения рассмотрены педагогические основы компетентностного подхода в развитии одарённых студентов. Раскрыты сущность, принципы и педагогические возможности компетентностного подхода, обоснована его роль в развитии интеллектуального потенциала, креативного мышления, навыков самостоятельного обучения и профессиональных компетенций одарённых студентов. Также проанализированы современные педагогические технологии и методы реализации компетентностного подхода в высших образовательных учреждениях и предложены практические рекомендации по их эффективному применению.
Ключевые слова: одарённые студенты, компетентностный подход, педагогические основы, компетенция, креативное мышление, самостоятельное обучение, профессиональная компетентность, инновационное образование, высшее образование, педагогические технологии.

Abstract. This article examines the pedagogical foundations of the competency-based approach in the development of gifted students from a scientific and theoretical perspective. The study reveals the essence, principles, and pedagogical potential of the competency-based approach and substantiates its role in enhancing gifted students' intellectual capacity, creative thinking, self-directed learning skills, and professional competencies. Furthermore, modern pedagogical technologies and instructional methods for implementing the competency-based approach in higher education institutions are analyzed, and practical recommendations for improving its effectiveness are presented.
Keywords: gifted students, competency-based approach, pedagogical foundations, competence, creative thinking, self-directed learning, professional competence, innovative education, higher education, pedagogical technologies.

Kirish. Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va bilimlar iqtisodiyoti sharoitida oliy ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri intellektual salohiyati yuqori, kreativ fikrlaydigan, innovatsion g‘oyalarni ilgari sura oladigan hamda kasbiy faoliyatda mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalariga ega mutaxassislarni tayyorlashdan

iborat. Ushbu vazifani samarali amalga oshirishda iqtidorli talabalarni aniqlash, ularning individual imkoniyatlarini rivojlantirish va ta'lim jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki iqtidorli talabalar jamiyatning intellektual kapitalini shakllantiruvchi asosiy inson resurslaridan biri bo‘lib, ularning salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish mamlakatning ilmiy-texnik, ijtimoiy-iqtisodiy va innovatsion taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Shu sababli oliy ta'lim tizimida iqtidorli talabalar bilan ishlashning ilmiy asoslangan, shaxsga yo‘naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlarga tayangan mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-pedagogik masalalardan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda ta'lim sifatini baholash mezonlari sezilarli darajada o‘zgardi. Endilikda talabaning faqat nazariy bilimlarni egallashi emas, balki ularni amaliyotda samarali qo‘llay olishi, murakkab muammolarni mustaqil hal etishi, tanqidiy va kreativ fikrlashi, jamoada ishlashi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanishi hamda uzluksiz o‘zini rivojlantirishga tayyorligi asosiy mezon sifatida qaralmoqda. Mazkur talablar kompetensiyaviy yondashuvning ta'lim tizimiga keng joriy etilishiga zamin yaratdi. Kompetensiyaviy yondashuv ta'lim oluvchining bilim, ko‘nikma, malaka, shaxsiy sifat va qadriyatlarini yagona tizim sifatida rivojlantirishni nazarda tutadi. Ayniqsa, iqtidorli talabalar bilan ishlashda ushbu yondashuv ularning mavjud qobiliyatlarini yanada takomillashtirish, yangi kompetensiyalarni shakllantirish va individual rivojlanish trayektoriyasini belgilash imkonini beradi.

Iqtidorli talabalarni rivojlantirish jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligi shundaki, u ta'lim jarayonini natijaga yo‘naltiradi. Natijada talabalar nafaqat fanlar bo‘yicha chuqur bilimga ega bo‘ladilar, balki ilmiy-tadqiqot olib borish, muammolarni tahlil qilish, innovatsion yechimlar ishlab chiqish, liderlik fazilatlarini namoyon etish, samarali muloqot qilish va kasbiy faoliyatda raqobatbardosh bo‘lish kabi muhim kompetensiyalarni ham egallaydilar. Bunday yondashuv iqtidorli talabalarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ularning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi hamda ta'lim jarayonini moslashuvchan, interfaol va ijodiy tusga keltiradi.

Jahonning rivojlangan davlatlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, iqtidorli talabalarni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuvni ta'limning barcha bosqichlariga integratsiya qilish muhim natijalarni bermoqda. Yetakchi oliy ta'lim muassasalarida individual ta'lim dasturlari, mentorlik tizimi, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta'lim, STEAM texnologiyalari, tadqiqotga yo‘naltirilgan ta'lim hamda raqamli ta'lim platformalari orqali talabalarning kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa iqtidorli yoshlarning ilmiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish, xalqaro akademik maydonda raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash va innovatsion iqtisodiyot ehtiyojlariga javob beradigan inson kapitalini shakllantirish imkonini bermoqda.

Adabiyotlar tahlili. Iqtidorli talabalarni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuvni ilmiy asoslash bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mazkur yondashuv zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Kompetensiyaga asoslangan ta'lim modeli talabalarning nazariy bilimlari bilan bir qatorda ularning amaliy faoliyat, mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va kasbiy moslashuv kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu yo‘nalish bo‘yicha xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Kompetensiyaviy yondashuv nazariyasining shakllanishida amerikalik olim D. McClellandning ilmiy ishlari muhim o‘rin tutadi. U an'anaviy bilim va intellekt ko‘rsatkichlari insonning muvaffaqiyatini to‘liq belgilab bera olmasligini asoslab, kasbiy faoliyat samaradorligini kompetensiyalar orqali baholash zarurligini ta'kidlagan. Olimning tadqiqotlari kompetensiyaviy yondashuvning nazariy poydevorini yaratishda muhim ilmiy manba hisoblanadi [1].

Kompetensiya tushunchasining ilmiy mazmunini yanada rivojlantirishda L. M. Spencer va S. M. Spencer tomonidan olib borilgan tadqiqotlar alohida ahamiyatga ega. Mualliflar kompetensiyani shaxsning bilim, ko‘nikma, motivatsiya, qadriyat va individual sifatlarining uyg‘unlashgan tizimi sifatida izohlaydilar. Ularning fikricha, aynan kompetensiyalar kasbiy muvaffaqiyatni ta'minlovchi asosiy omil bo‘lib, ta'lim jarayoni ushbu sifatlarni shakllantirishga yo‘naltirilishi lozim [2].

Yevropa ta'lim makonida kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan olimlardan biri John Raven hisoblanadi. Uning ilmiy qarashlarida kompetensiya murakkab integrativ tuzilma sifatida talqin qilinib, unda bilim, malaka, qadriyatlar, motivatsiya va ijtimoiy tajriba o‘zaro uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘lishi qayd etilgan. Muallif kompetensiyalarni rivojlantirish uzluksiz ta'limning asosiy maqsadi bo‘lishi zarurligini asoslaydi [3].

Iqtidorli talabalarni rivojlantirish masalasida Joseph S. Renzullining ilmiy konsepsiyasi alohida ilmiy qimmatga ega. Olim tomonidan ishlab chiqilgan "Uch halqali model"ga ko‘ra, iqtidor yuqori intellektual salohiyat, ijodkorlik va vazifaga sadoqatning o‘zaro uyg‘unligi natijasida shakllanadi. Mazkur model bugungi kunda iqtidorli talabalarni aniqlash va rivojlantirish bo‘yicha dunyoning ko‘plab davlatlarida metodologik asos sifatida foydalanilmoqda [4].

Iqtidorni rivojlantirishning differensial modeli muallifi Françoys Gagné iqtidor va iste'dod tushunchalarini bir-biridan farqlab, tabiiy qobiliyatlarning maxsus pedagogik sharoit, motivatsiya va ijtimoiy muhit ta'sirida iste'dodga aylanishini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Uning modeli iqtidorli talabalarni rivojlantirishda individual ta'lim trayektoriyalarini ishlab chiqishning nazariy asoslaridan biri sifatida e'tirof etiladi [5].

O‘zbekiston olimlaridan N. Muslimov kompetensiyaviy yondashuv asosida bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalarini tadqiq qilgan. Olim ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etish va innovatsion fikrlashini rivojlantirish kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning muhim omili ekanligini asoslab bergan [6].

Shuningdek, R. H. Djuraevning ilmiy ishlari O‘zbekistonda uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, pedagogik texnologiyalarni takomillashtirish va kompetensiyaga asoslangan ta'limni joriy etish masalalariga bag‘ishlangan. Muallifning ilmiy qarashlarida shaxsga yo‘naltirilgan ta'lim, innovatsion metodlar va kompetensiyaviy yondashuvning uyg‘unligi ta'lim sifatini oshirishning muhim omili sifatida baholangan [7].

Materiallar va usullar. Mazkur tadqiqot iqtidorli talabalarni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuvning pedagogik asoslarini ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda zamonaviy pedagogika, ta'lim menejmenti va kompetensiyaga asoslangan ta'lim konsepsiyalariga tayanuvchi kompleks tadqiqot metodologiyasidan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan hamda integrativ yondashuvlari metodologik asos sifatida qabul qilindi. Mazkur yondashuvlar iqtidorli talabalarning intellektual salohiyati, ijodiy fikrlashi, kasbiy kompetensiyalari va individual rivojlanish xususiyatlarini yaxlit pedagogik tizim sifatida o‘rganish imkonini berdi.

1-Jadval. Xalqaro Nordik universiteti misolida kompetensiyaviy yondashuv elementlari

Yo‘nalish	Amalga oshirish shakli
Individual ta'lim	Talaba uchun individual o‘quv trayektoriyasi
Loyihaviy ta'lim	Amaliy va ilmiy loyihalarda ishtirok etish
Raqamli ta'lim	LMS va onlayn ta'lim platformalaridan foydalanish
Natija	Kompetensiyali va raqobatbardosh bitiruvchi

Manba: Muallif tomonidan Xalqaro Nordik universiteti ta'lim amaliyoti asosida tuzilgan.

Tadqiqot davomida nazariy tahlil, qiyosiy-pedagogik tahlil, tizimlashtirish, umumlashtirish, pedagogik modellashtirish va kontent-tahlil metodlaridan foydalanildi. Nazariy tahlil yordamida kompetensiyaviy yondashuvning ilmiy-nazariy asoslari, iqtidorlilik tushunchasi hamda ularni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari yoritildi. Qiyosiy-pedagogik tahlil orqali rivojlangan davlatlarning iqtidorli talabalar bilan ishlash tajribasi va O‘zbekiston oliy ta'lim tizimida qo‘llanilayotgan yondashuvlar o‘zaro solishtirildi. Kontent-tahlil usuli asosida ilmiy adabiyotlar, ta'lim standartlari va normativ hujjatlarning mazmuni tahlil qilinib, kompetensiyaviy yondashuvning ustuvor yo‘nalishlari aniqlashtirildi.

Shuningdek, tadqiqotda oliy ta'lim jarayonida qo‘llanilayotgan interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning), muammoli ta'lim (Problem-Based Learning), tadqiqotga asoslangan ta'lim (Research-Based Learning), keys-stadi, STEAM texnologiyalari, raqamli ta'lim platformalari hamda refleksiv ta'lim metodlarining iqtidorli talabalar kompetensiyalarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Ushbu metodlarning talabalarda tanqidiy va kreativ fikrlash, ilmiy izlanish olib borish, jamoada ishlash, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdagi pedagogik samaradorligi o‘rganildi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, iqtidorli talabalarni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuvni qo‘llash ularning intellektual salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish, kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish va innovatsion faoliyatga tayyorligini oshirishda muhim pedagogik omil hisoblanadi. An'anaviy bilimga yo‘naltirilgan ta'lim modeli ko‘proq nazariy bilimlarni egallashga xizmat qilsa, kompetensiyaviy yondashuv talabaning egallagan bilimlarini real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi. Ayniqsa, iqtidorli talabalar uchun bunday yondashuv ularning mavjud qobiliyatlarini yanada rivojlantirish, ilmiy izlanishlarga jalb etish, mustaqil qaror qabul qilish va kreativ yechimlar ishlab chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu jihatdan kompetensiyaviy yondashuv iqtidorli talabalarning individual rivojlanish ehtiyojlarini hisobga oluvchi zamonaviy pedagogik model sifatida namoyon bo‘ladi.

Ilmiy adabiyotlar hamda ilg‘or xorijiy tajribalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, kompetensiyaviy yondashuvning samaradorligi ta'lim mazmuni, o‘qitish metodlari va baholash tizimining o‘zaro integratsiyalashgan holda tashkil etilishiga bog‘liq. Rivojlangan davlatlarning oliy ta'lim muassasalarida iqtidorli talabalar uchun individual ta'lim trayektoriyalari, mentorlik dasturlari, loyiha va tadqiqotga asoslangan o‘qitish, akademik mobillik, startap loyihalari hamda fanlararo integratsiyaga asoslangan ta'lim texnologiyalari keng qo‘llanilmoqda. Bunday tajribalar talabalarning nafaqat kasbiy kompetensiyalarini, balki kommunikativ, raqamli, tadqiqotchilik, liderlik va innovatsion kompetensiyalarini ham kompleks rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Natijada iqtidorli talabalar ilmiy faoliyatga faol jalb qilinib, xalqaro tanlovlar, grantlar va innovatsion loyihalarda yuqori natijalarga erishmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishda interfaol metodlardan foydalanish iqtidorli talabalarning bilish faolligini sezilarli darajada oshiradi. Muammoli ta'lim, loyiha asosida o‘qitish, keys-stadi, debatlar, ilmiy seminarlar, dizayn fikrlash (Design Thinking), STEAM texnologiyalari hamda tadqiqotga asoslangan ta'lim metodlari talabalarning tanqidiy va kreativ fikrlashini rivojlantirish bilan birga, ularni murakkab muammolarni tahlil qilish va samarali yechim ishlab chiqishga yo‘naltiradi

Tadqiqot natijalari asosida iqtidorli talabalarni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuvni takomillashtirish uchun bir qator ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, iqtidorli talabalarni rivojlantirishda kompetensiyaviy yondashuvni qo‘llash zamonaviy oliy ta'lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, talabalarning intellektual salohiyati, kasbiy kompetensiyalari va shaxsiy rivojlanishini kompleks ravishda ta'minlashga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv

ta'lim jarayonini faqat bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklab qolmay, balki ularni amaliy faoliyatda qo‘llash, tanqidiy va kreativ fikrlash, muammolarni mustaqil hal etish, ilmiy izlanish olib borish hamda innovatsion g‘oyalarni ishlab chiqish kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltiradi. Shu jihatdan kompetensiyaviy yondashuv iqtidorli talabalarni zamonaviy mehnat bozori va bilimlar iqtisodiyoti talablariga mos, raqobatbardosh mutaxassis sifatida tayyorlashning samarali pedagogik mexanizmi hisoblanadi.

Ilmiy manbalar va ilg‘or xorijiy tajribalar tahlili kompetensiyaga asoslangan ta'limning samaradorligi individual ta'lim trayektoriyalari, mentorlik tizimi, loyiha va tadqiqotga asoslangan o‘qitish, interfaol metodlar hamda raqamli ta'lim texnologiyalaridan kompleks foydalanish bilan bevosita bog‘liqligini tasdiqladi. Shuningdek, iqtidorli talabalarni rivojlantirish jarayonida pedagogning kasbiy kompetentligi, ta'lim muhitining innovatsionligi va zamonaviy baholash mexanizmlarining mavjudligi muhim omillar ekanligi aniqlandi.

Ushbu tavsiyalarning amaliyotga joriy etilishi oliy ta'lim muassasalarida iqtidorli talabalarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada samarali tashkil etish, ularning intellektual va kasbiy salohiyatini rivojlantirish hamda xalqaro darajada raqobatbardosh, kreativ va innovatsion fikrlaydigan mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirishga oid keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy va metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. McClelland D. C. Testing for Competence Rather Than for Intelligence. *American Psychologist*. – 1973. – Vol. 28, No. 1. – P. 1–14.
2. Spencer L. M., Spencer S. M. Competence at Work: Models for Superior Performance. – New York: John Wiley & Sons, 1993. – 384 p.
3. Raven J. Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release. – London: H. K. Lewis, 1984. – 251 p.
4. Renzulli J. S. The Three-Ring Conception of Giftedness: A Developmental Model for Promoting Creative Productivity. In: *Conceptions of Giftedness*. – Cambridge University Press, 2005. – P. 246–279.
5. Gagné F. Transforming Gifts into Talents: The DMGT as a Developmental Theory. *High Ability Studies*. – 2004. – Vol. 15, No. 2. – P. 119–147.
6. Muslimov N. A. Kasb ta'limi o‘qituvchisini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari. – Toshkent: Fan, 2007. – 315 b.
7. Djuraev R. H. Ta'limni modernizatsiyalash va pedagogik innovatsiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 280 b.